

REINAERT DE VOS

TEKST IN CONTEXT

onder redactie van Frits van Oostrom en Hubert Slings

Reinaert de vos is ontwikkeld met subsidie van de Gratama-stichting te Harlingen.

De samenstelling werd begeleid door Frits van Oostrom en door een klankbord van leraren bestaande uit Marinus van den Berg (Hilversum), Jan Hadders (Breda), Peter de Jong (Hellevoetsluis), Dorien de Rooij (Leiden), Frans Teitler (Amsterdam), Kees van der Vloed (Rotterdam) en Conny van den Zande (Rotterdam).

De reeks *Tekst in Context* is ontwikkeld voor gebruik in de Tweede Fase. Met behulp van aanpassingen in de dosering en docering is de reeks op tal van manieren inzetbaar: zowel voor HAVO 4/5 als voor VWO 4/5/6, zowel voor klassikale behandeling als voor zelfstudie, zowel voor integrale bestudering als voor gedeeltelijk gebruik, zowel voor een vrijblijvende kennismaking als voor toetsing met behulp van vragen en opdrachten op verschillende niveaus (waarbij toegewerkt wordt naar de kerndoelen zoals geformuleerd door de Vakontwikkelgroep Nederlands).

Reinaert de vos is het derde deel in de reeks *Tekst in Context*.

Verder verschenen:

Karel en Elegast (samenstelling: Hubert Slings)

Jacob van Maerlant (samenstelling: Ingrid Biesheuvel en Frits van Oostrom)

Wilhelmus en de anderen. Nederlandse liedjes 1500-1700 (samenstelling: Marijke Barend-van Haeften, Karel Bostoën, Lia van Gemert en Marijke Meijer Drees)

Verhalen over verre landen. Reizen op papier 1600-1800 (samenstelling: Karel Bostoën)

P.C. Hooft, Warenar. Geld en liefde in de Gouden Eeuw (samenstelling: Lia van Gemert en Marijke Meijer Drees)

Reinaert de vos

TEKST IN CONTEXT 3

Samengesteld door Hubert Slings

Amsterdam University Press

Lay-out: Adriaan de Jonge, Amsterdam

ISBN 90 53 56 247 8

NUR 621

© Amsterdam University Press, Amsterdam

januari 1999: eerste druk

augustus 1999: tweede druk

juni 2002: derde druk

augustus 2004: vierde druk

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j^o het Besluit van 20 juni 1974, St.b. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, St.b. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 882, 1180 AW Amstelveen). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Inhoudsopgave

Voor je begint... 6

Tekst

1 Hofdag in het dierenrijk. *Vers 1 tot 496* 10

Context

2 Willem die *Madocke* maakte. *Litteraire productie in de Middeleeuwen* 22

Tekst

3 Lotgevallen van een beer. *Vers 497 tot 1042* 28

Context

4 Dierenmanieren. *Dieren in de middeleeuwse literatuur* 40

Tekst

5 De kater en de das. *Vers 1043 tot 2049* 46

Context

6 Recht en onrecht. *Juridische aspecten in de Reinaert* 58

Tekst

7 De rollen omgedraaid. *Vers 2050 tot 2795* 62

Context

8 Lering en vermaak. *Het publiek van de Reinaert* 72

Tekst

9 Eind goed, al goed? *Vers 2796 tot 3469* 76

Context

10 Voor elk wat wils. *De Reinaert door de eeuwen heen* 88

Voor wie meer wil weten 93

Vragen en opdrachten 94

Verantwoording 101

Begrippenlijst 103

Voor je begint...

Een middeleeuws verhaal

Wie heeft er nooit gehoord van Reinaert de vos? Het sluwe roofdier, dat soms wel zijn haren, maar nooit zijn streken verliest, is een begrip geworden in de westerse cultuur. In de Franse taal heeft *renard* in de loop der tijd zelfs *goupil* als het gebruikelijke woord voor ‘vos’ verdrongen.

Sinds de twaalfde eeuw zijn in de Lage Landen, maar ook ver daarbuiten, vele dierenverhalen in omloop waarin Reinaert de hoofdrol speelt. Maar geen van hen kan zich meten met het verhaal *Van den vos Reynaerde* (letterlijk: over de vos Reinaert). Deze **Middelnederlandse** tekst, die in dit boek opnieuw is uitgegeven, wordt door velen – ook

‘Als de vos de passie preekt, boer, pas op je kippen’. Op deze geëmailleerde lepel is een monnik uitgedoste vos te zien die met een officieel document in de hand een stel kippen (of ganzen) geruststellend toespreekt. In zijn kap bewaart hij echter een aantal dode soortgenoten die hij reeds verschalkt heeft. Onder in beeld is het gevolg van zijn preek afgebeeld: doordat de kippen hun waakzaamheid hebben laten varen, kan de vos weer een exemplaar aan zijn verzameling toevoegen. Dat de hier afgebeelde vos hoogstwaarschijnlijk Reinaert zelf is, valt op te maken uit de tekst die nog net op het document te lezen is: het Latijnse PAX (vrede). Het gezegelde document is dus blijkbaar de oorkonde die Reinaert in vers 358 aan de haan Cantedeer laat zien, met daarin de proclamatie van de ‘koningsvrede’.

buiten ons land – beschouwd als één van de hoogtepunten van de middeleeuwse literatuur.

Hoewel het een heel oud verhaal is, heeft het nog steeds een plaats in de hedendaagse Nederlandse cultuur. Veel Nederlanders en Vlamingen hebben het ooit gelezen. Op die manier maakt het deel uit van ons gemeenschappelijke geheugen. Daardoor is het bijvoorbeeld mogelijk om er in moderne literatuur naar te verwijzen. Aan de andere kant staat zo'n oud verhaal ver van ons af. Er zijn grote verschillen tussen de middeleeuwse leefwereld en die van ons. Dat komt behalve in de inhoud ook in de vorm en taal van het verhaal tot uiting.

Vorm en taal

In de Middeleeuwen werden verhalen anders vormgegeven dan nu. Tegenwoordig worden boeken meestal in doorlopende regels (in *proza*) geschreven. Bovendien zijn ze bedoeld om stil te lezen. Middeleeuwse verhalen zijn bijna allemaal op rijm (in *versvorm*) overgeleverd. Ze waren bedoeld om naar te luisteren.

Ook de taal die in de Middeleeuwen in de Lage Landen gesproken en geschreven werd, verschilt nogal van het Nederlands zoals wij dat gebruiken. Wie probeert om het Middelnederlands hardop te lezen, zal merken dat een aantal woorden weliswaar vertrouwd in de oren klinkt, maar dat veel andere woorden niet zo gemakkelijk te herkennen zijn.

In sommige gevallen lijken ze op een Frans, Engels of Duits woord. *Grongaard* is verwant aan het Franse

grogner: ‘mopperen’. *Ende* klinkt bijna hetzelfde als het Engelse *and*: ‘en’. *Bijspel* lijkt op het Duitse *Beispiel*: ‘voorbeeld’.

Ook kende het Middelnederlands naamvals vormen, zoals het Duits die nog steeds heeft. In het Nederlands gebruiken we tegenwoordig alleen nog een aantal ‘versteende’ naamvals vormen, zoals ‘op den duur’ en ‘in groten getale’.

Ten slotte werden er vaak dubbele ontkenningen gebruikt (‘en ... niet’), zoals nog steeds in het Zuid-Afrikaans (‘nie...nie’) en het Frans (‘ne ... pas’). Hoewel er vanzelfsprekend geen middeleeuwse geluidsopnamen bestaan, weten we vrij zeker dat in het Middelnederlands soms andere klanken gebruikt werden dan tegenwoordig. De ‘ij’ klonk als een lange ‘ie’. *Gij* werd dus uitgesproken als ‘gie’ en *zijn* als ‘zien’. De ‘ui’ klonk als een lange ‘uu’. *Huis* spreek je dus uit als ‘huus’. In sommige dialecten is dat vandaag de dag trouwens nog zo.

Er is weliswaar nog veel meer over de Middelnederlandse taal op te merken, maar dit is voorlopig voldoende om met *Reinaert de vos* aan de slag te kunnen.

Opbouw van dit boek

Dit boek telt tien hoofdstukken. De oneven hoofdstukken bevatten steeds een volgend gedeelte van het verhaal over *Reinaert de vos*, vergezeld van begeleidend commentaar. Omdat het Middelnederlandse verhaal met zijn ruim 3400 versregels de beperkte mogelijkheden van dit schoolboekje ruim overschrijdt, zijn bepaalde stukken

weggelaten en in plaats daarvan kort samengevat. Circa 1400 verzen zijn in tekst en vertaling afgedrukt. Met behulp van verbindende en samenvattende teksten is de verhaallijn toch zoveel als mogelijk intact gelaten. In de even hoofdstukken wordt nader ingegaan op enkele achtergronden van het verhaal. Van de woorden die in de tekst **rood** gedrukt zijn als ze voor de eerste keer voorkomen, staat aan het eind van het boek in een begrippenlijst de betekenis.

Omdat het niet gemakkelijk is zonder oefening een middeleeuws **handschrift** te lezen, is het verhaal hier afgedrukt in letters en leestekens zoals wij die gewend zijn. Ook de spelling is flink aangepast. In de teksthoofdstukken staat het verhaal in twee kolommen: links het Middelnederlands en rechts een hedendaagse vertaling. Om de vijf regels (die *verzen* worden genoemd) is een versnummer aangebracht. Bij deze versnummering is gebruik gemaakt van de nummering zoals die in de meeste andere *Reinaert*-uitgaven wordt aangehouden. Op grond van vergelijking van verschillende exemplaren die van het verhaal bewaard zijn gebleven, is soms echter gekozen voor het invoegen van enkele regels (zie ook hoofdstuk 2). Deze plaatsen worden aangeduid met behulp van *cursieve* versnummers.

Er is voor gekozen om bij de hedendaagse vertaling van het Middelnederlands zo letterlijk mogelijk de oorspronkelijke tekst te volgen. Maar omdat men in het Middelnederlands op een andere manier zinnen maakte en ons dat nu soms vreemd in de oren klinkt, zijn er in de vertaling wel eens twee of drie verzen omgedraaid.

Wie voor de eerste keer een middeleeuws verhaal leest, kan – om het verhaal goed te kunnen begrijpen – beginnen met de vertaling. Maar lees ook hardop, binnensmonds of met behulp van een geluidsopname de Middelnederlandse tekst; vooral dan zal dit ruim 700 jaar oude verhaal opnieuw tot leven worden gebracht.

Verwerking van het verhaal

Achterin dit boek zijn vragen en opdrachten opgenomen. Ze zijn per hoofdstuk gerangschikt en onderverdeeld in drie categorieën.

De A-vragen controleren of het verhaal en het commentaar goed begrepen zijn. De B-vragen dagen uit om in het verhaal aspecten te ontdekken die in het commentaar niet zijn aangegeven. In de C-vragen ten slotte wordt gevraagd naar de relatie tussen *Reinaert de vos* en andere middeleeuwse of moderne bronnen. Hiervoor kunnen boeken en naslagwerken uit de (school)bibliotheek gebruikt worden.

Ook is achterin informatie opgenomen die van pas kan komen voor wie – bijvoorbeeld voor een werkstuk – meer wil weten over *Reinaert de vos* of over de middeleeuwse literatuur en cultuur.

Voor wie het niet gewend is, is een middeleeuws handschrift moeilijk leesbaar. Op deze bladzijde uit het zogenaamde Dyckse handschrift (van circa 1375) staan in de rechterkolom de eerste verzen van de Reinaert. De linkerkolom bevat de laatste verzen van Jacob van Maerlants Der naturen bloeme (Het mooiste uit de natuur).

Darme andien heet opēbare
ō e macht smelcē oft coy ware
ō cr en is te smelcē niet goet
T en si darme wint toe doet

Hier entē die marale seuenē
Dics velof vā minē geuene
D at ic beloefcē nūc here
D yn is mit recht die ere
I sser ict goets toe gheslar
W aar en hadde tē arbeit
H iet best aen si te en sille
T en hadde gesim om sinē wille
D ie crūge doget in tēse woelken
ō ach gevinden en gesoeken
D ien werde gēgeue sine ghebede
D ie dit selue dichten tete
D at god allen sielē si hertichter
E n oec mede voert den dichter
H em si genadich en vertene
T hē daer doet en is gene amen

Villan die madocle makete
Daer in die die dme waretē
H ē ynorte so harte
D at ene auenture vā wmaerte

I n dietche was onvolmaket vluen
D ie amour niet en hadde velsreuen
D at in die vire tede soeken
E n hse vten walsche boeken
I n dietche heuet begonnen
G od moete hē sūe hulpe ommen

Nyhoert hē dai toe mijn sin
D at ic viddē midic begm
ō ere tē dōpers en ten doren
ō fca comen da: si horen
D ele rime en tēse woert
D ien si onnutte sim ghehoert
D at sile lācen onvetsaunen
T e vele slachtē si den rauēn
D ie ēmer es al ene malsch
I mahē sille rime vallsch
D aer si niet meer af ne weten
D an ic doe hoe die gene heten
D te nū in vabilomē teuen
D atē si wel si souden beguēn
ō ihs dichts ware oec gestille
D at negog ic niet dur hare wille
E n hads mi niet gebeten
D ie in groter houelcheten
G herne keert hare salen
I bad mi dat ic soude malcē
D ele auenture vā wmaerte
a lbegrepenē die gēmaete
I c wil wel dat se te gorie hoē
E n daer toe geue hā oren
D ie gaerne plegen ter heren
E n hāe sim taer toe heren
D yn si arme sim si rike
D at sileuen houelchē
D ie vstact in goede sinne
H vhoert hoe ict beguēne

1 Hofdag in het dierenrijk

VERS 1 TOT 496

In de Middeleeuwen werden verhalen meestal door voordrachtskunstenaars, zoals **minstreels** of **sprooksprekers**, voorgedragen. Dat was voor het publiek toentertijd verreweg de gebruikelijkste manier om van een verhaal kennis te nemen: *lezen* was in de Middeleeuwen vooral *luisteren*. Daarom kozen veel schrijvers ervoor om de gegevens die tegenwoordig op het omslag of in een woord vooraf geplaatst zouden worden, aan het begin van het verhaal op te nemen; de luisteraars kregen het boek zelf immers niet in handen. Naar goed middeleeuws gebruik begint de *Reinaert* – zoals *Van den vos Reynaerde* gemakshalve meestal wordt genoemd – dan ook met een **proloog**: een inleiding op het eigenlijke verhaal.

Middelnederlandse tekst

5 Willem, die Madocke maakte
daar hij dikken omme waakte,
hem vernooide zo harde
dat die avonture van Reinaerde
in Dietse ongemaket bleven
– die Aernout niet hevet vuschreven –
dat hij die vite dede zoeken
ende hij ze na den Walsen boeken
in Dietse dus hevet begonnen.
10 God moet ons zijre hulpen jonnen!
Nu keert hem daar toe mijn zin
dat ik bidde in dit begin
beide den dorpren ende den doren
ofte zij kommen daar zij horen
15 deze rijme ende deze woord,
die hem onnutte zijn gehoord,
dat zij ze laten onbeschaven!
Te vele slachten zij den raven,
die emmer es al even mals:
20 zij maken zulke rijme vals
daar zij niet meer of ne weten
dan ik doe, hoe dat zij heten
die nu in Babiloniën leven.
Daden zij wel, zij zouden 's begeven.

Hedendaagse vertaling

Willem, die *Madoc* maakte
– wat hem dikwijls z'n nachtrust kostte –
vond het erg jammer
dat van de avontuurlijke geschiedenis van Reinaert
niet eerder een Nederlandse vertaling voltooid is;
Aernout heeft haar immers niet afgemaakt.
Daarom liet hij Reinaerts levensverhaal opsporen
en is op grond van de Franse handschriften
in het Nederlands als volgt begonnen.
God moge ons zijn steun verlenen!
Eerst vraag ik aandacht voor het volgende:
ik heb een uitdrukkelijk verzoek
aan zowel boerenkinkels als dwazen
dat als ze komen luisteren
naar de voordracht van deze verzen
– die voor hen geen enkel nut hebben –
zij ze onaangetast laten!
Zij lijken teveel op de raaf
die zich altijd zo dwaas gedraagt:
ze maken menige versregel leugenachtig,
omdat ze er niet meer verstand van hebben
dan ik heb van de namen van de mensen
die op het ogenblik in Babylon wonen.
Als ze verstandig zouden zijn, zouden ze er vanaf zien.